

VOORWOORD

Kennelijk verwerven steeds meer mensen specialistische kennis, want niet alleen verschijnen er vertalingen van boeken die vroeger slechts als voor vakmensen toegankelijk werden beschouwd, zoals *Het Egyptische Dodenboek* en *Het Tibetaanse dodenboek*, maar er is ook grote belangstelling voor deze uitgaven, en toch zijn ze geen eenvoudige lectuur.

Weliswaar staat het mysterie van de dood tegenwoordig in het brandpunt van de aandacht, maar als we daarbij het mode-effect even verwaarlozen: dat betekent niet dat de angst voor het sterven overwonnen wordt.

Maar de sterke drang om zich meer bewust te worden van het doel van het aardse bestaan, brengt met zich mee dat wij ons ook met het einde daarvan moeten bezighouden.

Voor velen wankelt de zekerheid van het vertrouwde geloof in machten buiten de mens of is die zekerheid geheel weggefallen. Dat maakt deze dodenboeken zo belangrijk voor 'gewone' mensen. Want deze confronteren hen opnieuw met de visie uit onbekende oertijden dat sterven een gebeuren is in de tijd en dat het ogenblik van de dood slechts een drempel is in het ononderbroken proces dat leven heet, waarop het aardse bestaan van ieder mens is geënt en waarvan het weten hem is aangeboren, of hij het zich bewust is of niet.

Wellicht is dit wat in de belangstelling voor deze boeken aan het licht komt. Men moet echter niet verwachten de ene zienswijze – vroeger aangenomen en nu afgedragen – door een andere eveneens aangenomen zienswijze te kunnen vervangen.

Maar als men onbevooroordeeld aandacht schenkt, zullen er aanra-

kingspunten met eigen situaties blijken te bestaan. En wanneer de lezer zich helder bewust is wat hem treft en wat dat in hem teweegbrengt, gaat hij de inhoud van de symbolen op zijn heel eigen wijze beleven, zonder daar verstandelijk op in te hoeven gaan.

De uitspraak in het Demchoktantra: 'de goden zijn alleen maar symbolen van alles wat op het Pad gebeurt' kan daarbij als de sleutel worden beschouwd.

Teksten uit dodenboeken zouden niet met het verstand uitgepluisd, maar met het hart opgenomen moeten worden, zoals aren worden gelezen van het maaiveld, zorgvuldig, een voor een.

Het Egyptische én het Tibetaanse dodenboek gaan uit van een onvergankelijk bewustzijnsprincipe in de mens en het zich daarvan bewust worden. In het Egyptische dodenboek valt daarbij de nadruk op de toestanden van het bewustzijn in het hiernamaals en de hulp die van de hemelse machten wordt afgesmeekt, ('met woorden van magische kracht' zoals de tekst steeds vermeldt). Soms zijn de ensceneringen na de dood in aardse beelden vervat, alsof het leven op de oude voet voortgaat:

Boek van Ani, hoofdstuk CXXIV, vers 1 en 2

'Ik heb een huis voor mijn ba-ziel gebouwd in het heiligdom in Tetu.
Ik zaai zaad in de stad Pe.
Ik heb de velden samen met mijn arbeiders geploegd.
Mijn palmboom staat rechtop en is als Menu.'¹

Hoofdstuk LXXXII, vers 2 en 12

'Ik eet brood, ik drink bier, ik gord mijn kleed aan.
Ik heb geslachtelijke omgang met vrouwen.'

Soms heeft de ziel alle beperkingen overwonnen, zoals in hoofdstuk LXXXVI, vers 9 en 10:

'Ik ben gereinigd door de grote Uart.
Ik heb met mijn onvolkomenheid afgerekend.
Ik heb mijn gebreken volledig afgelegd.
Ik heb volledig afgerekend met alle smetten van het kwaad die mij op aarde aankleefden.
Ik heb mijzelf gereinigd.'

Ook in het Tibetaanse dodenboek is van een magisch ritueel sprake, wordt

1 Noot van de redacteur: Sommige citaten in het voorwoord en de inleiding zijn om wille van de begrijpelijkheid aangepast.

de hulp van de hemelse geesten ingeroepen en worden de toetsingen geschilderd waaraan het bewustzijn in het hiernamaals onderworpen is.

Maar tegelijkertijd wordt er steeds wéér op gewezen dat de door de mens zelf tijdens het leven opgebouwde voorstellingswereld hem belet vrij en waarachtig te leven. In alle bewustzijnstoestanden, gedurende het aardse bestaan en na de dood.

En als hij zich daarvan in het hiernamaals moeitevol moet leren losmaken, ligt het voor de hand dat hij er goed aan doet daar hier en nu al mee bezig te zijn. Hierdoor wordt duidelijk waartoe dit aardse leven zich bij uitstek leent. Er wordt een brug geslagen over de dood heen, wat voor velen die zoeken naar de zin van het leven een waardevolle handreiking kan zijn.

Met het magische komt ieder mens in zijn innerlijke ontwikkelingsgang in aanraking. Het is de fase die bewust maakt van het bestaan van de onzichtbare werelden. Maar wie de eigen weg in en door zichzelf wil vinden, zal er zich niet aan blijven vastklampen. Zoals het kind leert lopen aan de beschermende hand van de moeder, zo gaat de zich ont(= los)wikkende mens aan de beschermende hand van het magische ritueel, dat zijn ogen en oren is zolang hij zelf nog niet ziet en hoort. Maar naarmate hij zich van de werking waaruit de rituele symbolen voortkomen in zijn eigen situatie bewust wordt, komt hij meer en meer op eigen benen te staan.

Het is in dit verband logisch dat de zogenaamde bovennatuurlijke vermogens in het Tibetaanse dodenboek niet als doel op zichzelf worden gepropageerd, daar ze 'op natuurlijke wijze worden verkregen' en de ziel aan de materie binden.

Zo bieden *Het Egyptische dodenboek* en *Het Tibetaanse dodenboek* onder meer inzicht in juist die fasen van individuele bewustwording, waar in deze tijd zoveel mensen mee bezig zijn.

EDZINA A. RUTGERS

INLEIDING

‘Wees uw schepper niet ondankbaar, want Hij heeft u het leven gegeven’.

In *Osiris and the Egyptian Resurrection* stelt Wallis Budge vast dat de offergaven in de predynastieke graven en de hardnekkige toespelingen op een eeuwigdurend leven en onsterfelijkheid in de teksten van het Egyptische dodenboek bewijzen dat de inheemse bewoners van Egypte in een bestaan na de dood geloofden en dat het geloof in een wederopstanding wijdverbreid was. Hij haalt daarbij de volgende passage ter illustratie aan, waarin tegen Unas, een koning van de zesde dynastie, wordt gezegd:

‘Het ga u goed, Unas! Gij zijt zeker niet gegaan als een die dood is, maar als een die leeft om op de troon van Osiris te zitten.’

Dat het leven aan gene zijde eeuwig was, wordt gestaafd door de woorden van Toth die tot de gestorvene zegt:

‘Miljoenen jaren zult ge bestaan, uw levensperiode zal miljoenen jaren duren.’

De gestorvene zegt vervolgens dat zijn ziel zowel God als eeuwigheid is; en dat hij net als zijn dienaar deel is van de godheid en voor altijd met hem leeft. Het Egyptische dodenboek wordt ook wel Het boek van Toth genoemd. Toth is de goddelijke intelligentie die de woorden sprak die in de schepping van de wereld resulteerden (dl. 1, blz. 5).

De oude Egyptenaren kenden de krachten die aan de schepping ten grondslag liggen, in het bijzonder aan de schepping van de mens. Deze vormende – en mogelijk ook afbrekende – krachten vonden in hem hun weerspiegeling vooral door de ontdekking van de verwantschap van het eigen lichaam met dat van het dier. De Egyptenaren verhoogden het dier

in en door de mens, en erkennen zo dat het dier steeds een dienende plaats zou innemen.

De god Osiris met zijn attributen: de herdersstaf en de gesel

Alle dieren die in het Egyptische dodenboek een functie vervullen, verzinnebeelden menselijke vermogens die in een universeel systeem zijn opgenomen. Ze vormen een werkingsveld dat zowel in de ziel als in het lichaam tot uitdrukking komt.

Thot is de griffier, archivaris en rechter, hij die de daden en gedachten van de mensen optekent en die onder andere bij de weging van de ziel als een boek van het leven raadpleegt. Hij wordt de Heer van het goddelijke woord genoemd en heet de samensteller van het dodenboek te zijn. Hij vertegenwoordigt dezelfde mythische kracht als Hermes bij de Grieken en het is waarschijnlijk dat ook Hermes Trismegistos, de driewerf grote Hermes, een andere benaming voor hem is. Zijn hoofd is dat van een ibis, de vogel die in de mythe de doden is van de vliegende slangen uit de woestijn die Egypte bedreigen.

Bij Wallis Budge lezen we:

‘Thot, de machtigste god, spreekt tot de overledene: “Zodat met behulp van de magische woorden uw ziel voor eeuwig en altijd zal ade-

men, en uw vorm nieuw gemaakt is; ge zijt goddelijk gemaakt onder de zielen van de goden.”

In deze woorden is de zin van het Egyptische dodenboek volledig vervat. In het onderricht treffen we ook de mededeling (over Toth) aan:

‘Gij hebt het leven geschonken in het land van de levenden;
gij hebt hen doen leven in de regionen van de vlam;
gij hebt eerbied betuigd aan de raadgevingen in de borsten en harten
van de mensen ... stervelingen, intelligenties en schepselen van het
licht.’

Hierbij dient te worden opgemerkt dat er drie uitingwijzen van mens-zijn onderscheiden werden:

1. die van de gewone, grotendeels onbewust door het leven gaande stervelingen;
2. die van intelligenties die zelfbewust worden, dragers van zelfbewustzijn zijn geworden;
3. die van lichtschepsels, bekleed met macht.

De leringen van het Egyptische dodenboek werden niet werkelijk openbaar gemaakt, vergelijk bijvoorbeeld hoofdstuk 162:

‘Dit is de samenvatting van een buitengewoon groot mysterie, laat niet het oog van wie dan ook het ooit zien.’

‘Ge zult dit boek van Un-Nefer in niemands aanwezigheid reciteren, alleen voor uzelf.’

‘Dit boek is inderdaad een waar mysterie: Laat geen vreemde er waar dan ook kennis van dragen. Spreek er met niemand over. Herhaal het niet. Laat geen ander oog het zien. Laat geen (ander) oor het horen. Laat niemand het zien behalve gijzelf en degene die het u onderwees. Laat de velen er niet van weten, behalve gijzelf en de geliefde vriend van uw hart.’

‘Gij zult deze ceremonie, behalve voor uzelf, voor geen ander menselijk wezen verrichten; ook niet voor uw vader; en ook niet voor uw zoon. Want het is een uitzonderlijk groot mysterie van Amentet, en het is een toonbeeld van de verborgen dingen van de andere wereld.’

Het ligt voor de hand dat de mysteries van het Egyptische dodenboek zonder een zorgvuldige voorbereiding niet toegankelijk zijn. Als in Mattheus 13,10 door de discipelen aan Jezus wordt gevraagd: ‘Waarom spreekt u in gelijkenissen tot hen?’, is het antwoord: ‘Jullie mogen

de geheimen van het koninkrijk van de hemel kennen, hun is dat niet gegeven.²

Waarmee gezegd wordt dat er een bepaald onderricht nodig is dat de ziel doet rijpen en geschikt maakt om het koninkrijk binnen te gaan.

Door deze verborgenheid behoort het dodenboek tot de hermetische literatuur, dat wil zeggen de geïnspireerde rechtstreekse uiting van de intuïtie volgens de wetten van Maät, die tot een specifieke levenswandel leidt en wordt gekenmerkt door rechtvaardig handelen, eenvoudig omdat men rechtvaardig is, en door het kennen van de waarheid omdat men waar leeft. Vermeld wordt dat de inwijdingsrituelen gereproduceerd zijn in het 'geheime huis van de grote piramide'. Tijdens de tempelceremonies werd het grote publiek op dramatische wijze in de mysteries onderricht. Het doel schijnt te hebben gelegen in een zelfidentificatie met een van het fysieke lichaam onafhankelijke intelligentie (T.M. Stewart, *Symbolism of the Gods of the Egyptians and the Light They Throw on Freemasonry*).

Het is veelzeggend dat grote denkers en mystici als Pythagoras, Iamblichus, Socrates, Plato, Hippocrates, Mozes, Apollonius en anderen, inzichten uit de oude boeken van Egypte hebben geput. Intussen, wat te denken van de uitspraak in Mattheus 2,15: 'Uit Egypte heb ik mijn zoon geroepen'?

Het opgaan van de zon was voor de Egyptenaren steeds weer een 'eerste gebeuren' en daarom een bron van de eigen levensvernieuwing. We krijgen de indruk dat ze niet aan de dagelijkse sleur waren overgeleverd. Wat moet de mens niet aan liefde en aandacht opbrengen om het leven zoals het zich in de dagelijkse verschijnselen voordoet, zo te kunnen vereren. Hoe is het mogelijk dat een volk gedurende zoveel generaties niet het vermogen verliest het dagelijks terugkerende te bewonderen?

Uit A. de Buck, *Zegepraal van het licht*: 'Het ga u goed, schone Ra van elke dag, die 's morgens opgaat zonder dat hij ophoudt. Chepri die zich moeite geeft om zijn arbeid. Uw stralen schijnen in het gezicht en toch kent men ze niet. Het fijnste goud is niet als uw glans. Gij zijt een Ptah, gij smeedt uw eigen lichaam. Gij die zichzelf baart, die niet geboren wordt. Enig en zonder weerga, die de eeuwigheid voortbrengt, die op eindeloze wegen is, die zijn eigen beeld draagt Gij vaart met uwe majesteit en ofschoon de dag kort is, legt gij een weg af van talloze miljoenen mijlen. Een ogenblik dat voorbijsnelt, is iedere dag met u ...'

2 Noot van de redacteur: Alle Bijbelteksten zijn afkomstig uit De Nieuwe Bijbelvertaling.

Hoe komt het dat dit oude volk zich in de waarneming van de natuurverschijnselen zo diepgevoelend en dichterlijk onderscheidt van andere beroemde waarnemers? Vergelijk het met wat de Prediker schrijft:

‘De zon komt op, de zon gaat onder, en altijd snelt ze naar de plaats waar ze weer op zal gaan. De wind waait naar het zuiden, dan draait hij naar het noorden. Hij draait en waait en draait, en al draaiend waait de wind weer terug. Alle rivieren stromen naar de zee, toch raakt de zee niet vol. De rivieren keren om, ze gaan weer naar de plaats van waar ze komen, en beginnen weer opnieuw te stromen. Alles is vermoeiend, zozeer dat er geen woorden voor te vinden zijn.’ (Prediker 1).

Van deze uitingen is af te lezen hoe de waarneming van bepaalde feiten bevestigt wat in de mens bewust aanwezig is. Net zo goed als het niet-waarnemen wijst op onbewustheid.

Eens lag het hart van Egypte in zijn dodenboeken besloten. Wat een liefde tot het leven, wat een verering van het licht! Eeuwen- en eeuwenlange aanbidding van de zonnegod in hymnen en gebeden die tot de mooiste literatuur behoren.

En zoals iedere dag de zon tevoorschijn treedt, zo komt ook het innerlijke licht ons uit het Egyptische dodenboek tegemoet. Het wordt dan ook wel Boek tot manifestatie van het licht genoemd.

Bijzonder belangrijk is het hoofdstuk over het geopende oog, het alziende, dat door Osiris aan zijn zoon Horus werd geschonken. Iamblichus spreekt over een hoogste beginsel, een al-bron waardoor de leerling tot het licht wordt gebracht. De leerling is altijd de ‘stervende’, de zich onthechtende, die op zijn weg het gesteelde of ansaka-kruis in de hand wordt gegeven. De ankh, zinnebeeld van onsterfelijkheid, het leven uit de hand van God, waarvan één aspect in de gedaante van Ptah Hotep de woorden spreekt: ‘Wees niet ondankbaar jegens uw schepper, want hij heeft u het leven gegeven.’

De wetten van Neith en Maät vertegenwoordigen het hoogste zichzelf organiserende leven, een bovenmenselijk werkingsveld, dat inzicht in waarheid en rechtvaardigheid doet ontstaan en voortdurend werkzaam doet zijn.

Neith is een voor-dynastieke godin. Haar oorsprong is niet bekend. Zij wordt ‘de ene enkel ene, het eeuwige en oneindige wezen’ genoemd. Zij is het scheppende, ordenende beginsel, als macht in de hemel, op aarde en in de andere wereld. Op het hoofd draagt zij een schietspoel, het leven dat uit schering en inslag is samengeweven. Soms vinden wij haar voorgesteld als godin van de jacht, met pijl en boog. Dat zou een lager aanzicht van de symbolische betekenis kunnen zijn, maar hierover zijn de meningen verdeeld, omdat de pijl ook als de macht van het woord wordt gezien, en de boog als de taal die wordt gebruikt.

In het dodenboek worden de omzwervingen van de ziel in de andere wereld beschreven. In de twaalfde dynastie wordt het 'Het boek van de meester van het geheime huis' genoemd.

Er zijn verscheidene versies van bekend die onderling zeer verschillen. Zonder twijfel is het een inwijdingsboek dat de mens de weg wijst naar de uiteindelijke triomf van de ziel en de staat van verlichting. De gezangen die wij erin aantreffen werden als invocaties, recitals en hymnen bij bepaalde bijeenkomsten gezongen, waarvan ook begrafenissen deel uitmaakten.

Aangrijpend is de dodenklacht van de godin Isis als haar gemaal Osiris is gestorven (in A. Erman, *Die Religion der Ägypter*):

'Kom tot uw huis, kom tot uw huis, o god On.
Kom tot uw huis, gij die geen vijand hebt, o schone jongeling,
kom tot uw huis, opdat ge mij ziet.
Ik ben de zuster die ge liefhebt,
ge zult niet van mij wijken.
O schone knaap, kom tot uw huis.
Ik zie u niet, en toch verlangt mijn hart naar u en mijn ogen begeren u.
Kom tot haar die u liefheeft, die u liefheeft Menofre, gij zalige, kom
tot uw zuster,
uw vrouw, kom tot uw vrouw, gij wiens hart stilstaat.
Kom tot uw huisvrouw.
Ik ben de zuster van dezelfde moeder.
Ge moogt niet ver van mij zijn.
De goden en de mensen hebben hun gezicht tot u gewend en bewenen
u tezamen.
Ik roep naar u en ween zo dat het in de hemel wordt gehoord, maar
gij hoort niet mijn stem
en ik ben toch uw zuster die ge op aarde liefhad.
Ge had niemand anders lief behalve mij,
mijn broeder, mijn broeder!'

'Het onderzoek naar het ontstaan van Egypte heeft geen zichtbare gang van ontwikkeling opgeleverd. Waar het onderzoek begon was alles in volle rijpheid aanwezig, en dat onderzoek is nog steeds gaande. Al in een onnaspeurlijk vroeg stadium bezat Egypte het systeem van de hiërogliefen.

Men weet dat (laten we zeggen ± 7000 voor Chr.) de steden scholen hadden waar architectuur, beeldhouw- en schilderkunst werden onderwezen, met een ijver en kracht die alleen in het politieke en religieuze leven werden geëvenaard.' (Uit: G. Maspero, *Art in Egypt*.)

De mythen vertellen ons over het geloof, het onderricht in de dood, het oordeel, hemel en hel. In de tragische gang van het mensdom op zijn weg naar verlossing neemt Egypte tot in de grijze oudheid een aparte plaats in.

Onder de vele suggestieve beelden in het dodenboek treffen we de doorspieste slang aan. De vermorzeling van dit dier komt ook in Genesis 3,15 voor. Naast ondiep is de slang symbool van vernieuwing, omdat ze ieder jaar haar huid afwerpt en met een nieuwe huid tevoorschijn komt. Tegelijkertijd is ze zinnebeeld van onsterfelijkheid en wedergeboorte, waaruit de verhoogde slang als dienaar tevoorschijn komt. Dit wordt heel realistisch voorgesteld door de slang twee benen te geven, waarmee ze opgericht kan gaan. 'Slang van wijsheid' was de nieuwe naam die bij de wedergeboorte werd gegeven.

In dit verband komt de slang ook voor op de negende tarotkaart, waar ze getemd, in opgerichte houding de heremiet vergezelt.

In een mythe van Zeus wordt verteld dat hij de hulp van Isis inroept als zijn beide benen tot één zijn vergroeid. Zij brengt dan de scheiding weer teweeg.

Het oude China kende *ming* en *sing*, bewustzijn en leven, die niet met elkaar mochten vergroeien, maar elkaar wel mochten bevruchten om zo in hogere eenheid te versmelten.

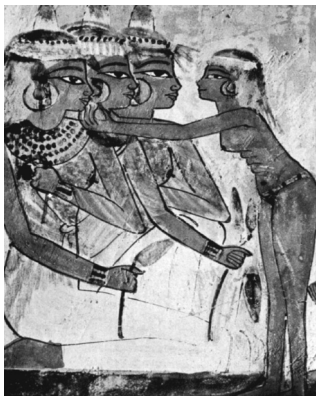
De krokodil is het symbool van een aanvankelijk moeilijk te overwinnen situatie. Hier moet de ziel een moeizame strijd leveren op weg naar het licht. De krokodil verheft zich halverwege uit het slijk en zont zijn bovenlijf, maar het achterlijf blijft in de modder slepen. De lagere natuur waaruit zich de hogere ontwikkelde 'die aanbade'.

Verder wordt de discipel erop gewezen dat er geen bedervende invloed van hem mag uitgaan, maar dat hij voor de dag moet komen met het licht dat hij ontvangt en dat hij zijn mond moet leren openen om magische woorden te spreken.

Het Egyptische dodenboek is geen verering van de dood, maar van begin tot einde een ode aan het onuitblusbare leven.

Wel vertolken bepaalde teksten een afkeer van de dood, en de angst om in het land van diepe duisternis te moeten verkeren.

Deze opvatting wordt ook bij de Babyloniërs aangetroffen. Voor hen was na de dood alles afgelopen: *schalamtu*. De ziel zou wel een woonplaats hebben, maar in een duister gebied, en niet de mogelijkheid hebben om terug te keren, wat Nebukadnezar deed uitroepen: 'Maak mijn leven duurzaam als de bakstenen van Ibarra, rek mijn leven tot in de eeuwigheid.' Hier is de opvatting van 'leven' gekoppeld aan de natuurwetmatigheid, wat het denken kan omvatten en wat mensenhanden kunnen maken. Maar de Egyptenaren behoefden zich niet te verweren tegen de macht van het intellectualisme, die maakt dat men zeer gereserveerd tegenover

De vaak angstige kijk op het hiernamaals in de spreuken van het dodenboek vormt een schril contrast met de veelal levendige, vrolijke Egyptische grafschilderingen.

Vooraf. 15 en afb. 16 bieden een prettiger uitzicht op het volgende leven.

Wandschildering in het graf van Nacht te Thebe, ca. 1400 v.Chr.

Het beroemde 'Lied van de Harpenaar' wekte de levenden op, een vrolijke dag te vieren, want het hiernamaals zou onbekende verrassingen brengen.

Reliëf in grafkoepel, ca. 1350 v.Chr. (Museum van Oudheden, Leiden).

de idee staat dat er een leven zou zijn dat door de dood niet onderbroken wordt. In het Egyptische dodenboek is de dood meestal een verlossing van ziekte en nood, en een opgang naar wat het denken te boven gaat:

'De dood staat heden voor mij als voor een zieke die gezond wordt en na de ziekte uitgaat.

De dood staat heden voor mij, gelijk de geur van mirre, alsof men op een winderige dag onder het zeil zit (en niet meer hoeft te roeien).

De dood staat heden voor mij, gelijk de reuk van lotusbloemen, alsof men aan de oever van de dronkenschap zit.

De dood staat heden voor mij als een afgelegde weg, alsof men na een veldtocht thuishomt.

De dood staat heden voor mij als een ontvolkt worden van de hemel, als een ... tot dat wat hij niet weet.' (Uit: A. Erman, *Die Religion der Ägypter*.)

Frobenius vermeldt: 'Ik heb nog zulke god-koningen over de rode aarde van Afrika zien gaan. Toen zij zo dicht bij het einde van hun aardse levensbaan gekomen waren, zagen zij de gebeurtenis met vreugde tegemoet. Hun reis in het generzijds zou beginnen, hun werk werd van daaruit een schone opgave.' (Uit: *Das sterbende Afrika*.)

Nadat uit deze citaten duidelijk is gebleken dat de Egyptenaren in een leven na de dood geloofden, zullen wij in hun religieuze literatuur trachten te ontdekken welk deel van de menselijke entiteit na de dood van het lichaam voortleefde, en in welke vorm en waar. Deze vragen zijn lastig te beantwoorden, want hoe nauwkeurig wij de teksten ook onderzoeken, we zien toch dat er veel punten zijn waarover ze geen opheldering geven. En de verwarring en tegenspraak die wij in menig document aantreffen bewijzen dat de schrijvers ervan hun beweringen al net zo min als wij met elkaar in overeenstemming wisten te brengen. Meer dan de meeste volkeren trachtten de Egyptenaren het onkenbare te verklaren en ze schoten daarin - natuurlijk - tekort.

Het Egyptische dodenboek is de weergave van de strijd van de ziel op de weg naar bewustwording. De rituelen die de reis na de dood begeleiden, moeten ertoe bijdragen dat de scheidende ziel zoveel mogelijk bewuste kracht uit de aardse belevingen kan meenemen. *Ka, ba, sahu, khu, sekhem* en de naam zijn alle aanzichten van het 'zijn'.

Wanneer de strijd gestreden is in de ene werkelijkheid die hier en hiernaams omvat, zijn zij in het onsterfelijke bewustzijn verenigd.

Dan is het nieuwe lichaam ontvangen dat *Amenti* kan binnengaan. En in *Amenti* vindt de ontmoeting met de levende God plaats. Wat heeft de mens van deze tijd zo verduisterd dat hij niet meer beseft dat ook hij een wonder is van zich vernieuwend leven, een innerlijk zich ontplooiend geweld van levenskracht en bewust zijn?

Deze inleiding is samengesteld uit (eventueel aangepaste, red.) teksten uit Wallis Budge, *Osiris and the Egyptian Resurrection* en het in het tijdschrift *Bres* 1971 no. 31 verschenen artikel: 'Symboliek van het Egyptische dodenboek'.

B. VAN DER MEER (1973 †)

OPMERKINGEN VAN DE REDACTEUR

‘A.M. Geru’ (de naam van de vertaler) is een pseudoniem van Bart van der Meer (de schrijver van de inleiding).

Van der Meer laat in het midden welke vertaling van de papyri hij als brontekst heeft gebruikt. Naar nu blijkt is *Het Egyptische dodenboek* vooral een vertaling van E.A. Wallis Budge’s *The Book of the Dead* (uitgekomen in 1895); zo komen de titels van de eerste 190 van de 192 spreuken in dit boek bijna alle overeen met die in het boek van Wallis Budge.

Van der Meer vermeldt Wallis Budge’s boek wel onder Literatuur (maar zonder ‘druk’, uitgever en jaartal), de overige vertalingen die hij zegt te hebben geraadpleegd niet. Helaas kan dus niet worden vastgesteld welke (versie(-s) van de) bronteksten hij heeft gebruikt. Ik heb de oudste druk van *The Book of the Dead* aangewend die ik kon vinden en wel: E.A. Wallis Budge (vert.), *The Book of the Dead*. 2e herz. druk in de serie *Books on Egypt and Chaldea*. Kegan Paul, Trench, Trübner & Co, Londen, 1909.

Zelfs met een brontekst erbij zijn enkele tekstdelen nog steeds onhelder.

J.W. Arends

BEGRIPPEN

Khat

Bij de geboorte werd de mens geacht een fysiek lichaam te bezitten: de khat. Tegelijkertijd ontstond er een abstracte individualiteit, een spiritueel wezen, dat volkomen onafhankelijk en gescheiden was van het lichaam, dat het verondersteld werd te besturen, te begeleiden en te bewaken. Geen gezond kind werd zonder dit spirituele wezen geboren. Het werd altijd afgebeeld als gelijkend op het lichaam waar het bij hoorde, en als een niet-stoffelijk duplicaat beschouwd. Het werd *ka* genoemd en voorgesteld door het teken van twee uitgestrekte armen die klaar zijn om te omhelzen (in later tijden betekende 'ka' ook 'persoon').

Na de dood van het lichaam stierf de ka niet. Ofschoon het lichaam geconserveerd werd opdat de ka het kon bezoeken, was niet het graf de woonplaats van de ka, maar het beeld dat bij het graf geplaatst was en alle karakteristieke kenmerken van de gestorvene vertoonde, opdat de ka het zou herkennen en erin zou gaan wonen.

Het was niet alleen nodig een onderkomen voor de ka te verzorgen, maar ook offers in de vorm van voedsel, drank en kleding aan te bieden, die dan niet in natura maar in essentie werden genoten als de onzichtbare duplicaten van brood, vlees, linnen, enzovoort of als afbeelding op de wanden van de tombe die door gebeden in voedende essentie werden omgezet.

Het leven van de ka was volkomen afhankelijk van deze offers. Omrent dit geloof kan geen twijfel bestaan, want alle begrafenisgebeden bevatten het verzoek dat duizenden maaltijden met allerlei soorten aangenaam voedsel de ka van die-en-die ten goede mochten komen. Het

spoor van dit gebruik met het doel het leven van de ka te bestendigen kan in Zuid-Egypte en Soedan van de predynastieke tijden tot de dag van vandaag worden gevolgd. De figuren die de huidige Afrikaanse volken (in Soedan en West-Afrika) in herinnering aan hun doden oprichten, zijn in werkelijkheid ka-figuren, waarvan het oorspronkelijke doel in vergetelheid is geraakt.

Nauw verbonden met de ka was de ba, die in het hart woonde. Het woord wordt meestal vertaald met 'ziel' en wordt verondersteld 'nobel' of 'subliem' te betekenen. De ba werd als de lichamelijke of hartziel van de ka beschouwd, was niet onstoffelijk maar wel enigszins etherisch.

Egyptische mummiekist en kindermummies. (Museum van Oudheden, Leiden).

Misschien deelde de ba in de onstoffelijke bestanddelen van de offeranden; zij kon de mummie en de ka bezoeken, vrij door de hemelen reizen en zich met de zielen daar onderhouden, elke gewenste vorm aannemen en ook in een vreemd lichaam wonen. Wanneer de ka voedsel nodig had, bezat zij het vermogen dat door de ba te laten brengen (hoofdstuk XXIXC). In een van de papyri is een vignet aangetroffen waarop de ba in de vorm van een vogel met een mensenhoofd in de schacht van de tombe afdaald, terwijl deze lucht en water draagt.

Hart

Hoe belangrijk het hart van de overledene was, is af te leiden uit het feit dat niet minder dan vijf hoofdstukken van het dodenboek (XXVI-XXX) aan de conservering van het hart zijn gewijd.

In XXVI bidt de gestorvene om een hart, want, zegt hij: 'als ik een

hart heb ben ik meester over mijn armen en benen en zal mijn ziel niet gekluisterd worden aan de poorten van de andere wereld.' Het is duidelijk dat het hart als de zetel van het leven werd beschouwd.

Schaduw

Met de ka en de ba wordt ook de schaduw genoemd (*khaibit*).

De schaduw werd als een van de belangrijkste attributen van het lichaam beschouwd. Welke functie er tijdens het leven aan werd toegekend weten we niet, maar zeker is dat de Egyptenaren geloofden dat de wederopstanding van het geestelijke lichaam niet compleet kon zijn als deze schijnvorm niet in het bezit was van een schaduw. Want ofschoon het geestelijke lichaam als onstoffelijk werd beschouwd, meenden de Egyptenaren dat het een schaduw had.

In de Thebaanse versie van het dodenboek bidt de gestorvene: 'O houd mijn ziel niet gevangen, bewaak mijn schaduw niet, maar laat er een weg geopend worden voor mijn ziel en mijn schaduw.'

Het voortbestaan van ka, ba en schaduw was van de offergaven afhankelijk. Omdat daar vroeg of laat een einde aan kwam, was de vernietiging van deze eigenschappen onvermijdelijk.

Khu

In tegenstelling hiermee leefde in het lichaam ook de khu of geestelijke ziel; deze had een onveranderlijke en onbederfelijke natuur. Over de exacte betekenis van het woord bestaan onder de geleerden zeer afwijkende meningen. Meestal wordt het omschreven als 'de stralende'.

Dat het een zeer belangrijk deel van de mens betrof, blijkt uit de teksten van alle perioden, en er is geen twijfel aan dat de khu verondersteld werd eeuwig te zijn.

De piramideteksten vermelden dat de khu's van de goden in de hemel leefden, en daarheen begaf zich de khu van de mens zodra de gebeden die over het dode lichaam werden gezegd, hem daartoe in staat stelden. Van koning Unas wordt gezegd dat de god van de hemel hem als een broeder ontving en hem onder de onvergankelijke khu's plaatste.

In deze passage is belangrijk dat de bepalende hiërogliefen hier suggereren dat de khu's lichtwezens waren, vergelijkbaar met sterren.

Sekhem

Tot de khu behoorde de sekhem, wat 'macht' of 'vitale kracht' betekent. Van de functie is weinig bekend. Misschien is het een personificatie van het hoogste aanzicht van menselijke energie. Ra wordt 'de grote Sekhem, de Sekhem onder de Sekhemu' genoemd.

Sahu

De Egyptenaren waren praktische mensen. Zij zouden er nooit de kosten en moeite voor over hebben gehad de lichamen van hun doden te balsemen als dit niet op een of andere wijze noodzakelijk was geweest voor de bestendiging van het eeuwig welzijn van zijn wezenlijke bestanddelen.

Er is geen bewijs dat zij verwachtten dat het fysieke lichaam herrijzen zou. Integendeel, de teksten stellen duidelijk vast:

‘De ziel is in de hemel en het lichaam in de aarde’ en ‘Uw essentie is in de hemel, uw lichaam in de aarde’. Niettemin vermelden de teksten eveneens: ‘Ik ontkiem als de planten, mijn vlees ontkiemt.’ En in Het boek van de ademhaling wordt tegen de gestorvene gezegd: ‘Uw ziel leeft, uw lichaam ontkiemt door het bevel van Ra, onverminderd en zonder onvolkomenheid, gelijk dat van Ra, in eeuwigheid.’

Dit zou erop duiden dat de Egyptenaren geloofden dat een of andere vorm van onstoffelijke lichamelijke uit de dood verrees en haar bestaan in de andere wereld voortzette. Dit werd het geestelijke lichaam of sahu genoemd.

Het woord betekent ongeveer: ‘vrij’, ‘nobil’, en schijnt te zijn gebruikt voor een lichaam dat zich door de religieuze ceremonies van de lichamelijke heeft kunnen bevrijden en eeuwig en onbederfelijk is.

Dit alles maakt duidelijk waarom de begrafenisrituelen zo belangrijk waren. Hierdoor ontsteeg het geestelijke lichaam, sahu, aan het aardse, kon de ka zich bestendigen na de dood en verschaft de sahu een woonplaats aan de ziel ba. Want er wordt duidelijk gezegd: ‘zielen treden in hun sahu binnen’.

De sahu, die volkomen onafhankelijk was van offers, betrok haar levensonderhoud van de khu of geestelijke ziel die, uit zichzelf bestaande en onvergankelijk, drager was van het onsterfelijke vitale principe. Het was de sahu die de hemel binnenging en daar tezamen met Osiris en de gezegenden tot in eeuwigheid leefde.

Op zijn minst twee passages in de Thebaanse versie van het dodenboek tonen aan dat de Egyptenaren geloofden in de mogelijkheid van een tweede geboorte. Onder andere in hoofdstuk LXIV en in hoofdstuk CLXXXII wordt Osiris aangesproken als ‘hij die man en vrouw een tweede maal geboren doet worden’.

Hier geeft de context te verstaan dat die geboorte niet plaatsvond in deze wereld, maar in de wereld van Osiris. Waarbij de wedergeboorte niet beschouwd kan worden in de zin van reïncarnatie (het opnieuw in een vleeslijk lichaam op aarde komen).